

Katsaus Ukrainan talouskehitykseen

Ukrainalla olisi sijaintinsa, luonnolojensa ja ihmisresurssiensa suhteen erinomaiset edellytykset nousta Euroopan vauraimpien kansakuntien joukkoon, mutta todellisuudessa maa on vajonnut syvempään köyhyyteen kuin keskimäärin naapurimaissa Venäjällä ja Valko-Venäjällä. Neuvostoaikana Ukraina oli suhteellisen vauras tasavalta, jossa kivihili- ja rautakaivosten ansiosta kehittyi vahva metalli- ja konepajateollisuus – pitkälti sotavoimien tarpeisiin. Teollinen rakenne oli melko monipuolinen ja muita mainittavia aloja olivat kemian- ja elintarviketeollisuus. Ukrainan maatalous tuotti viljelijäämää Neuvostoliittoon ja lisäksi erikoistuotteenaan sokerijuurikasta. Ukrainan osuus Neuvostoliiton viennistä ei ollut kovin merkittävä, koska siellä ei ollut öljy-, kaasu- tai metsävaroja. Tasavallalla oli silti tärkeä asema väylänä länteen (öljy- ja kaasuputket, rautatiet). Vähän ennen valtakunnan hajoamista valmistunut eteläinen satama Odessan lähellä kuului Neuvostoliiton tärkeimpiin.

Vuonna 1991 itsenäistyneen Ukrainan talous seurasi yleistä romahdusmallia. Kokonaiset toimialat hävisivät tai taantuivat jyrkästi. Ukrainan ongelmana oli myös helposti myytävien raaka-aineiden niukkuus, joten valuuttavirrat jäivät vähäisiksi. 1990-luvun kehityksellä oli runsaasti yhtymäkohtia Venäjään. Vuosien

1992-1993 hyperinflaatio tuhosi kotitalouksien säästöt. Yksityistämisen aloitettiin vaiheessa, jolloin maan sisäinen hintataso poikkesi melkoisesti maailmanmarkkinoiden hinnoista. Tällöin pienehkö yrittäjäryhmä pääsi rikastumaan ostamalla kotimaan hinnoilla metalleja ja kemikaaleja ja myymällä ne moninkertaisilla voitoilla ulkomaille. Toinen tapa rikastua oli tuoda maakaasua Venäjältä ja myydä sitä eteenpäin. Hyperinflaation oloissa myös pankkiirit ja yrittäjät pystyivät spekuloimaan valtion lutoilla ja tukipalkkioilla. Syntyi äkkirikas oligarkkiluokka samalla kuin valtaväestö jatkoi köyhtymistään. Hyperinflaatio saatiin kuriin IMF:n avulla 1994 (Åslund 2004, 7-8). Tuolloin presidentiksi tullut Kutšma jatkoi yksityistämistä, mutta pitkälti oligarkkien ehdoilla. Nämä eivät olleet kiinnostuneita tai kykeneviä pysäyttämään yleistä tuotannon laskua. Kun valtio oli ajautunut lähes maksukyvyttömäksi, osoittautui pelastajaksi pääministeriksi noussut valtionpankin johtaja Viktor Juštšenko; hän onnistui makrotalouden tasapainottamisessa sekä uudistusten nopeuttamisessa (emt., 9-10). Virallisten tilastojen mukaan maan kokonaistuotanto aleni alle puoleen vuosina 1990-1998. Reformit sekä Venäjän markkinoiden elpyminen alkoivat sittemmin vaikuttaa ja talous kääntyi ripeään nousuun vuodesta 2000 lähtien.

Seuraavaksi tarkastellaan Ukrainan taloutta pääsektoreittain.

Maatalous siirtymävaiheessa

Leuto ilmasto ja viljava maaperä tarjoavat Ukrainan maataloudelle suotuisat edellytykset, vaikka kuuvuus aiheuttaakin ajoittain katoja. Hedelmällisen aro- ja metsäarovyöhykkeen mustan mullan alue kattaa jopa 60 % viljelymaasta, jota on yli 70 % koko maan pinta-alasta. Neuvostoaikana maataloustuotanto tapahtui suurtiloilla (kolhoosit ja sovhoosit) sekä kolhoosin jäsenten omilla palstoilla, joiden pinta-ala oli yleensä alle 0,5 hehtaaria. Niiden merkitys oli kuitenkin eläinkunnan tuotteissa, juureksissa ja vihanneksissa melkoinen.

Itsenäisyys toi mukanaan juridisia uudistuksia maatalouteen. Useimmat kollektiivitilat muutettiin maatalousyrityksiksi, mutta suurtilarakenne säilyi suurimmaksi osaksi. Kollektiivitulojen työntekijöille annettiin mahdollisuus omistaa osuuksia uusista yrityksistä ja saada osa voitoista. Samalla lisättiin pinta-aloja oman palstan pitoon. Näillä palstaviljelmillä ei kuitenkaan ole ollut juridista statusta. Tärkeä uudistus oli, kuten Venäjälläkin, mahdollisuus perheviljelmien perustamiseen, jolloin sallitun peltoalan yläraja oli 50 hehtaaria (Grykien' 2003, 192). Uudistuksessa ei kuitenkaan ollut kysymys aidosta yksityistämisestä, koska maan ostoa, myyntiä tai käyttäminen lainan vakuutena

ei ollut mahdollista (ks. Helanterä 2003, 30). Täten maatalousyrittysten rahoitus oli vain oman tulorahoituksen varassa, sillä vakuuksia pankkiluottoja varten ei ollut eikä valtio enää rahoittanut esimerkiksi konehankintoja tai lannoitteita. Tämä ongelma koski sekä suurtiloja että uusia perheviljelmää, joissa tuotantopanosten käyttö taantui ratkaisevasti neuvostoaikaan verrattuna johtaen syvään tuotannon lamaan. Työvoimavaltainen omien palstojen viljely sen sijaan laajeni voimakkaasti ja nousi ratkaisevaan asemaan maataloustuotannossa.

Kehitys on ollut tietenkin takaperoista, kun pääomapanosta on korvattu työllä pikku palstoilla. Kyseessä on mitä ilmeisimmin reformin keskeneräisyydestä johtuva siirtymätalouden ilmiö. Potentiaalisesti tehokkaiden suurtilojen ja perheviljelmien pääomahuolto on ongelma, johon ehkä löytyy ratkaisu vuoden 2002 maalaisista. Se sallii maanomistuksen ja maakaupat vuodesta 2005 lähtien (paitsi ulkomaalaisille). (Grykien' 2003, 192.) Uudistus oli väistämätön, sillä maataloustuotteiden tarjonnan niukkuus oli jo johtanut elintarvikkeiden kulutuksen taantumaan etenkin kalliimpien eläinkunnan tuotteiden kohdalla. Perunan ja vihannesten kulutus on pysynyt ennallaan (ks. Helanterä 2003, 24).

Tuotannon aleneminen on ollut vaihtelevaa tuotteittain. Suurtiloille tyypilliset vilja ja sokerijuurikas ovat taantuneet, kun taas yksityispalstoilla viljeltävien perunan tai vihannesten tuotanto ei ole juurikaan alentunut. Karja-

talous on taantunut voimakkaasti, varsinkin maatalousyrittäjissä, mutta yksityispalstoilla on tapahtunut kasvua juuri nautakarjan suhteen. Yleiseen taantumaan on liittynyt myös hehtaarisatojen selvä putoaminen (Stastystysny štšoritsnik, 173, 179). Viljelypinta-ala ei ole ratkaisevasti pienentynyt, sen sijaan tuotantopanosten (lannoitteet, torjunta-aineet, koneet) käyttö on vähentynyt. Tämä liittyy maatilojen kannattavuuden romahtamiseen, johon vuoden 2002 maalakiuudistus voi lopulta tuoda apua.

Teollisuus ja energiatuotanto

Ukraina kuului Neuvostoliiton teollisten ydinalueiden joukkoon. Se tuotti strategisia raaka-aineita kuten kivihiihtä, rautamalmia sekä maataloustuotteita. Rauta-, teräs- ja konepajateollisuuden myötä aseiteollisuudesta tuli tasavallan johtava toimiala. Myös elintarvike- ja kevytteollisuus (tekstiili-, vaatetus- ja kenkäteollisuus) menestyivät. Neuvostoliiton romahtamisen myötä tärkeät markkinat hävisivät ja talouden kilpailukyvyttömyys paljastui. Teollisuuden yksityistäminen alkoi vuonna 1992, jolloin entinen kommunistieliitti hankki haltuunsa keskeiset tehtaat. Ammattitaito tai yrittäjämotiivi ei riittänyt sekavissa oloissa ja teollisuuden kokonaistuotanto putosi noin puoleen vuoteen 1999 mennessä. Talousuudistus alkoi sittemmin tuottaa tuloksia, ja teollisuuden omistus siirtyi vähitellen myös pätevämpiin käsiin, mistä syystä tuotanto on alkanut toipua. Parhaiten ovat

selvinneet rauta-, teräs-, lääke- ja puunjalostusteollisuus. Sellaiset vanhastaan vahvat alat kuten koneiteollisuus, auto- ja traktorinvalmistus, kivihiihtuotanto, lihan- ja maidonjalostus, tekstiili- ja rakennusaineteollisuus ovat supistuneet voimakkaammin.

Donbassin kivihiihivarat ovat olleet Ukrainan teollisuuden perusta 1800-luvulta lähtien. Neuvostoaikana tasavallan teollisuuden rakenne muotoutui runsaasti energiaa kuluttavaksi (raudan ja teräksen jalostus). Kivihiihikaivosten alkaessa ehtyä uhkaava energiaongelma ratkaistiin mittavalla ydinvoimamalaohjelmalla. Vuonna 1990 ydinsähkön osuus oli neljännes Ukrainassa tuotetusta sähköstä, mutta myöhempi kehitys on ollut mielenkiintoista. Teollisuuden taantumien takia sekä energian kysyntä että tuotanto supistuivat yli 40 %. Muutos tapahtui kuitenkin kokonaisuudessaan lämpövoimaloiden (kivihiihi- öljy- ja kaasupohjaisten) kohdalla, kun taas ydin- sekä vesivoimat ovat toimineet suunnilleen entiseen tapaan tai kasvattaneet osuuttaan. Ydinvoiman osuus on Ukrainan sähköntuotannosta yli 40 %, vesivoiman 7 % (Stastystysny štšoritsnik).

Polttoainehuollossa Ukrainan ongelmana ovat vähäiset öljy- ja kaasuarat. Maa on näiden energialähteiden osalta ratkaisevasti riippuvainen Venäjältä tulevista putkista, mikä on antanut Moskovalle myös poliittista painostusvoimaa Ukrainaa kohtaan.

Aluetaloudellinen kehitys

Neuvostoaikana Ukraina jaettiin kolmeen talousalueeseen, jotka ovat olemassa tänäkin päivänä. Vahvin näistä on Donetskin-Dneprin alue (väkiluku 21 miljoonaa), joka on Ukrainan teollinen ydin kivihiihi- ja rautakaivoksineen ja metallialan suuryrityksineen. Alueella sijaitsee myös runsaasti Ukrainan johtavia vientiyrityksiä. Toiseksi tärkein talousalue on Kiova ympäristöläänineen sekä Keski- ja Länsi-Ukraina (väkiluku 21 miljoonaa). Eteläisin alue on pieni (6 miljoonaa asukasta) ja se käsittää Odessan ympäristön ja Krimin niemimaan. Neuvosto-aikana kulutustavara- ja elintarviketeollisuutta pyrittiin rakentamaan tasaisesti eri alueille, sen sijaan metalliteollisuus keskittyi rauta- ja kivihiihikaivosalueille Donbassiin ja Dneprin keskijuoksulle. Myös vahvoja konepajoja sijoitettiin sinne, vaikka toimiala oli alueellisesti hajautuneempaa kuin metallituoteollisuus (Pistun et al., 1982, 84, 92).

Teollinen taantuma kosketti alueita eri lailla. Parhaiten ovat selvinneet vanhat teollisuusalueet, joilla sijaitsee vahvoja vientiyrityksiä, etenkin metallialalla. Tämä on kasvattanut alueiden välisiä tuloeroja melkoisesti 1990-luvulla. Kiova on taloudellisen ja poliittisen vallan keskuksena päässyt vaurastumaan ylivoimaisesti eniten. Siellä tulotaso henkeä kohti ylittää yli kaksinkertaisesti maan keskiarvon. Seuraavaksi vauraimpia ovat itäiset Zaporizhjan, Dnipropetrovskin, Pultavan ja Donetskin läänit. Keskituloiset läänit sijoittuvat maan

etelä- ja keskiosiin ja köyhimmät löytyvät lännestä, puhtaimmin ukrainalaisilta alueilta (Stastytsny ššoritsnik..., 50). Vastaava alueellinen polarisoituminen on havaittavissa myös Venäjällä, jossa vauraus keskittyy Moskovaan ja vahvoille vientialueille. Ukrainassa köyhimmät seudut ovat lännessä, missä on toistaiseksi vain niukasti vientimarkkinoilla kilpailukykyistä teollisuutta.

Poliittinen ja taloudellinen valta

Neuvostoyhteisöissä poliittinen ja taloudellinen vallan liitto oli tiivis koska valtio omisti lähes kaikki tuotantovälineet. Neuvostovallan romahdettua katsottiin, että nopea yksityistäminen takaisi sen, ettei enää voisi syntyä poliittisen eliitin hallitsemaa, keskitettyä taloussysteemiä vaan uuden, demokraattisen yhteiskunnan sisälle syntyisi tehokas, yksityinen kilpailutalous. Todellisuus on kuitenkin kaukana tästä ihanteesta useimmissa entisissä neuvostotasavalloissa, niin Ukrainassakin. Kuutisen entiseen kommunistieliittiin kuulunutta ryhmää onnistui ottamaan haltuunsa tärkeimmät yritykset paljon alle markkinahintojen. Nämä ryhmät hankkivat omistukseensa etenkin rauta- ja terästeollisuutta. Ne valtasivat myös energia-alaa, maataloustuotteiden jalostusta ja kuljetusyrityksiä, etenkin putkijohdot olivat tärkeitä. Prosessia kuvaa venäläinen sanapari *privatizatsija – prihvatizatsija (prihvatit = ottaa)*. Tyypillistä Ukrainassa oli myös se, että maanomaisuutta ei

yksityistetty. Tällöin poliittisella eliitillä säilyi valta maankäyttöön. Taloudellinen toimeliaisuus pyöri pitkään vain suuryritysten ympärillä, pienyritysten kehittäminen laiminlyötiin.

Ukrainassa yksityistämistoimet nopeutuivat vasta vuodesta 1998 lähtien. Valtion yrityksiä alettiin tarjota sijoittajille, myös ulkomaalaisille. Keskeiset kaupungit kuitenkin valtaeliitin kanssa, vaikka muut ostajat olisivat tarjonneet huomattavasti parempia hintoja. Entisen presidentin Leonid Kutšman poliittiseen eliittiin sitoutuneet finanssiteolliset ryhmät hankkivat omistukseensa johtavat metalli- energia- ja kemianteollisuuden yritykset. Vahvimmat olivat kolme ryhmittymää: Donetskin klaani, jota johti entinen pääministeri Janukovitš; Yhtyneet sosiaalidemokraatit eli ns. Kiovan ryhmä, jonka keulakuvana oli entisen presidentin hallinnon johtaja Viktor Medvedtšuk ja Kutšman vävyn Viktor Pintšukin ja vanhojen dniproetrovskilaisten toverien muodostama ryhmä (Moshes 2003, 15).

Venäläiset pääsivät hallitsemaan öljyalaa. Vuoden 2002 alussa heidän hallussaan arvioitiin olleen 40-50 % maan öljynjalostamoista sekä koko alumiiniteollisuus ja kaksi suurta matkapuhelinoperaattoria (emt., 22). Monet pelkäävät venäläisomistuksen kasvun vaikuttavan kansalliseen turvallisuuteen, mutta toisaalta se on myös edistänyt taloudellista kasvua. Poliittisen ja taloudellisen vallan kytkentä säilyi vahvana, se pyrki myös hillitsemään ulkomaisen pääoman

tunkeutumista maahan. Eliitti pystyi rikastumaan, kun se hallitsi myös poliittisia prosesseja, jopa enemmän kuin Venäjällä.

Ukrainasta tuli nopeasti yksi korruptoiduimpia maita maailmassa. Esimerkkinä olkoon liikenneministeri Hryhori Kirpan tapaus. Hänen piti siirtää 10 000 rautatievaunua pääministeri Janukovytsin ja presidentin vävyn ja Kirpan pojan omistamalle firmalle. Asian paljastuttua Kirpa teki itsemurhan (Vlčková, 2005). Vielä näyttävämpi tapaus oli maan suurimman terästehtaan Krivorizstalin myynti valtiolta samaiselle vävyllä ja suurliikemies Rinat Ahmetoville kesällä 2004 alle puolella siitä hinnasta, mitä ulkopuoliset tarjosivat (Gumbel 2005).

Kansan köyhtyessä ja korruption syventyessä poliittiset paineet purkautuivat joulukuun 2004 vaaleissa, jolloin Kutšman ja pääministeri Janukovitšin valta kumottiin. Uusi hallinto on ryhtynyt tutkimaan yksityistämisessä tapahtuneita laittomuuksia, joita väitetään löydetyn jopa 3000:ssa tapauksessa. Tarkoituksena on palauttaa valtion omistus ainakin tärkeimpien kohteiden kuten mainitut terästehtaan kohdalla. Presidentti Juštšenko on puhunut vain 30-40 yrityksen palauttamisesta valtion haltuun (Skrjabin et al. 2005, 32), joten valtaosa yrityksistä jäisi yksityisiksi. Missä määrin tämä sekä vahvimpien klaanien avainmiesten, entisen presidentin ja pääministerin syrjäytyminen vaikuttaa taloudellisen vallan uusjakoon jää nähtäväksi.

Ulkomaiset taloussuhteet

Neuvostoaikana Ukrainan tavaravaihto ulkomaailman kanssa tapahtui etupäässä muiden neuvostotasavaltojen ja sosialistimaiden välillä. Ukraina toimitti Itä-Eurooppaan runsaasti muun muassa kivihiiltä, rautamalmia, rautaa ja terästä ja Ukrainan kautta sinne kulki öljyä ja maakaasua. Sosialismin romahdettua Venäjä ja muut IVY-maat säilyivät monta vuotta Ukrainan tärkeimpinä kauppakumppaneina. Muualla Itä-Euroopassa kysyntä perinteisille ukrainalaistuotteille putosi jyrkästi. Vienti Länsi-Eurooppaan alkoi nousta nopeasti ja vuonna 1998 Eurooppa ohitti IVY-maat. Ennen EU:n laajenemista 2004 unionin osuus Ukrainan viennistä oli noussut yli 30 %:iin, Venäjän osuus puolestaan oli painunut alle 20 %:iin. Venäjän markkinat ovat olleet tärkeitä Ukrainan kone- ja laiteviejille, joiden kilpailukyky lännessä on heikko, ja toisaalta elintarviketeollisuudelle. Ukraina on pitkälti riippuvainen Venäjän öljystä (90 % kulutuksesta) ja vähemmässä määrin kaasusta (20 %), joita on toimitettu alle maailmanmarkkinahintojen. Venäjän vientitulot ovat taas riippuvaisia Ukrainan kautta kulkevista öljy- ja kaasuputkista, mutta Venäjä on pyrkinyt vähentämään tätä riippuvuutta käyttämällä vaihtoehtoisia reittejä kuten Valko-Venäjältä Puolaan kulkevaa reittiä tai raketamalla uuden kaasujohdon Mustan meren kautta Turkkiin (Moshes 2003, 23).

Ukrainan ripeä talouskasvu

vuodesta 2000 lähtien on ollut pitkälti vientivetoista ja maa on hyötynyt muun muassa terästuotteiden voimakkaasti kasvaneesta kysynnästä. Maan kauppapolitiikassa on ollut ratkaistava suhteet sekä itään että länteen. Toisaalta kansallinen oligarkia on pitänyt tärkeänä markkinoiden ja omaisuutensa suojelemisesta ulkomaisilta yrityksiltä. Suhteet EU:hun olivat pitkään etäiset, koska Ukrainan poliittinen ja taloudellinen systeemi oli kaukana eurooppalaisista ihanteista. Kumppanuus- ja yhteistyösopimus EU:n kanssa solmittiin vuonna 1994, mutta se astui voimaan vasta neljä vuotta myöhemmin, jolloin presidentti Kutšma teki sopimuksen maan integroitumisesta Eurooppaan (Moshes 2003, 30). Suhteita alettiin kehittää tarmokkaammin vuonna 2002, kun useimmat Ukrainan länsinaapurit valmistautuivat EU-jäsenyyteen. Seuraavana vuonna presidentti Kutšma julisti, että maa pyrkii EU:n jäseneksi vuonna 2011 (Timmermann 2004, 54). Etujen tasapaino vaati myös aloitteita itään, ja niinpä Ukraina solmi samana vuonna sopimukset yhteisestä talousalueesta (*jedinoje ekonomitšeskoje prostranstvo*) Venäjän, Valkovenäjän ja Kazakstanin kanssa.

Uusi länsimielinen poliittinen johto on lisännyt aktiviteetteja EU:n suuntaan, sillä tulivathan naapurimaat Puola, Slovakia ja Unkari unionin jäseniksi. Presidentti Juštšenko julisti maansa liittyvän WTO:hon, perustavan vapaakauppa-alueen EU:n kanssa ja liittyvän lopulta unioniin vuonna 2010 (Palkina 2005).

Onko aikataulu realistinen jäsenyyteen vaadittavien uudistusten toteutuksen kannalta? Voiko Ukraina jäädä silloin enää jäseneksi Venäjä-vetoiseen yhteiseen talousalueeseen? Mitä tämä vaikuttaisi Ukrainan ja Venäjän sekä EU:n ja Venäjän välisiin suhteisiin? Kuinka vahvat venäläismieliset teollisuuspiirit Itä-Ukrainassa reagoivat lisääntyvään länsisuuntaukseen? Avoimia kysymyksiä on paljon. On myös huomautettu, että suurelle osalle Ukrainan eliittiä länsi ja sen arvot – demokratia, vallan kolmijako, poliittisen ja taloudellisen vallan jako, sosiaalinen markkinatalous ja ihmisoikeudet – ovat vieraita (Timmermann 2004, 54-55).

Ulkomaankauppa kehittyi kuitenkin kauppapoliittisista ratkaisuista riippumatta. Ukraina on nykyään edullisessa asemassa siinä mielessä, että sen naapurimaiden (Venäjä, uudet EU:n jäsenmaat) taloudet kasvavat nopeasti. Ukrainalaiset yritykset oppivat vähitellen toimimaan myös ostovoimaisilla vaikkakin hitaasti kasvavilla Länsi-Euroopan markkinoilla.

Ukrainan tulevaisuudennäkymät

Ukrainan talous alkoi nousta syvästä lamasta vuonna 2000. Makrotalouden tasapaino oli tyydyttävä, Venäjän markkinat alkoivat taas vetää, talousuudistus ja yksityistäminen nopeutuivat ja globaalit teräsmarkkinat piristyivät. Ukraina onkin ollut Euroopan nopeimmin kasvaneita talouksia, mutta lähtökohta oli myös Euroopan alhaisimpia. Lisäpotkua

talouteen antaa uusi, eurooppalaismielinen hallitus, jonka toimet ovat nostaneet luottamusta Ukrainan talouteen kansainvälisesti ja parantaneet yritysilmapiiriä. Toisaalta nopea taloudellinen integroituminen länteen on myös kivulias prosessi, johon voi liittyä konkursseja ja työttömyyttä. Venäjä on yhä sekä houkutteleva että riippuvuutta aiheuttava. Riippuvuus Venäjän öljystä säilyy, Venäjällä on samoin markkinoita monille ukrainalaistuotteille. Suuri joukko ukrainalaisia käy työssä Venäjän puolella, millä on vaikutusta miljoonien toimeentuloon (Grinberg 2005, 1).

Toisaalta, Venäjän on riippuvainen Ukrainasta, vaikka sinne suuntautuu vain noin 6 % Venäjän viennistä (Loštšinin 2004). Tärkeät öljy- ja kaasujohdot länteen kulkevat Ukrainan kautta, joka voi määrätä siirtomaksuista. Myös Ukrainan talous- ja kauppapoliittiset ratkaisut vaikuttavat tuntuvasti Venäjällä. Ukrainan suhteiden tiivistyessä EU:hun muuttuu yhteisen talousalueen asema merkittävästi. Venäjällä tavoite on integraatio, joka tähtää kaupan ja yhteistyön esteiden poistamiseen. Ukrainassa edellinen hallinto sen sijaan pyrki torjumaan venäläisen pääoman tunkeutumisen omille apajille. Maan lähentyminen EU:hun merkitsee taas venäläisten kannalta lisääntyvää kilpailua markkinoista ja taloudellisesta vallasta. Ukrainan nykyjohdon länsimielisyydestä riippumatta ovat suhteet Venäjään pidettävä kunnossa.

Lähteet

- Grinberg, Ruslan (2004), Ukraina: vybor posle vyborov. – *Ekonomika i žizn* 48.
- Grykien', S. (2003), Transformacija rolnictwa ukrainskiego po roku 1991. – *Czasopismo geograficzne* vol. LXXIV, 3.
- Gumbel, P. (2005), Forging ahead. – *Time*, 14.3.
- Helanterä, Antti (2003), *The Agro-Food Sector of the Ukraine: Analysis of Transition by Means of Global Commodity Chain Approach*. IIASA IR-03-055.
- Loštšinin, Valeri (2004), Ros-sija – Ukraina. – *Ekonomika i žizn* 48.
- Moshes, Arkady (2003), *Ukraine in tomorrow's Europe*. FIIA Report 4.
- Palkina, N. (2005), A tabatšok vsjo-taki vroz? – *Ekonomika i žizn* 5.
- Pistun, M.D., Sipovitš, E.J. (red.) (1982), *Heohrafija ukrajinskih RSR*. Vištša skola. Kijiv.
- Skrjabin, D., Bogatov, O. (2005), GOK-stop. – *Itogi*, 1.3.
- Statystychny ščoritsnik Ukraini za 2001 rik* (2002). Kijiv.
- Timmermann, H. (2004), Ukraina i Belorussija: "novyje sosedi" Jevropeiskogo sojuza. – *Mirovaja ekonomika i meždunarodnyje otnošenija* 6, 49-60.
- Vlčková, Eva (2005), Ukrajina: bývalý šéf vnitra nalezen mrtev. – *Právo* 5.3.
- Åslund, Anders (2004), Revolution, Red Directors and Oligarchs in Ukraine. – *The Ukrainian Quarterly*, vol. LX, No 1-2.